

Бела црква у Карану — маузолеј жулана Брајана*

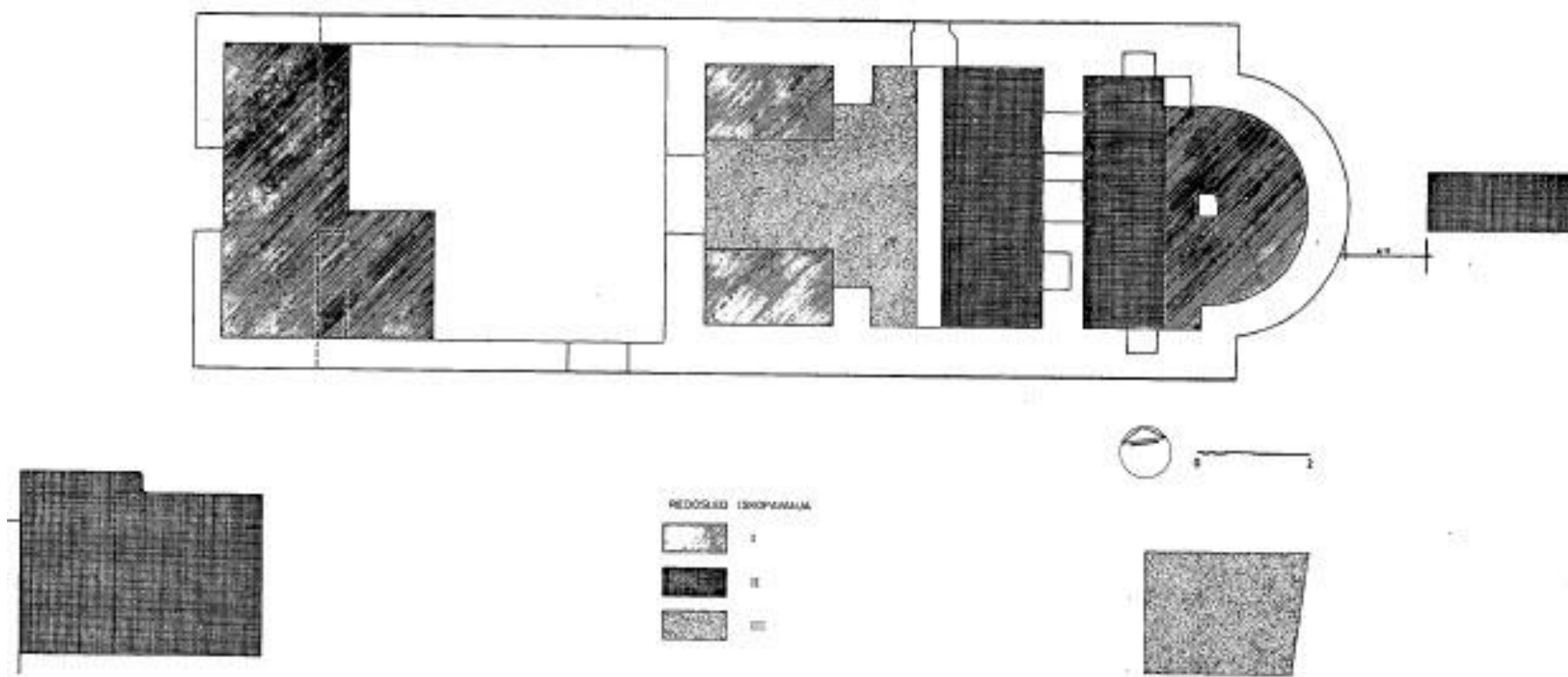
Археолошка ископавања у цркви 1975. године

ГОРДАНА ЦВЕТКОВИЋ-ТОМАШЕВИЋ

*Посвећено професору и археологу Јовану Ковачевићу,
пријатељу и учитељу*

Четрнаестодневна ископавања обављена су од 21. октобра до 4. новембра 1975. године.¹ Истражена је безмало целокупна унутрашњост цркве (сл. 1), и то 40 од укупно 44 m² у олтарском простору и наосу, док је од припрате истражена само једна трећина или 13,5 од укупно 40 m²; у порти су ископане три сонде укупне површине 21,5 m² — јужно од припрате и јужно и источно од апсиде. Укупно је истражено 75 m² до дубине од 1,3 до 2 метра.

У свим просторима цркве — и олтару, и наосу и припрати — затекли смо дрвени под, који је у наосу био виши од осталих око 5 cm, те смо га зато узели за почетну коту 0,00 m.² У олтарском простору и наосу, 5 до 10 cm испод дрвеног налазио се још један под, и то од поломљених гробних и надгробних камених плоча, већином шкриљца, неједнаке величине и неправилног облика (сл. 2,3), очигледно употребљених секундарно, као сполије. И тај под је у наосу био виши

Сл. 1. Бела црква каранска. Означене површине ископане у цркви и порти

Fig. 1. Bela crkva karanska (Eglise Blanche de Karan). Les surfaces marquées dans l'église et dans la cour sont celles où les fouilles archéologiques ont été effectuées

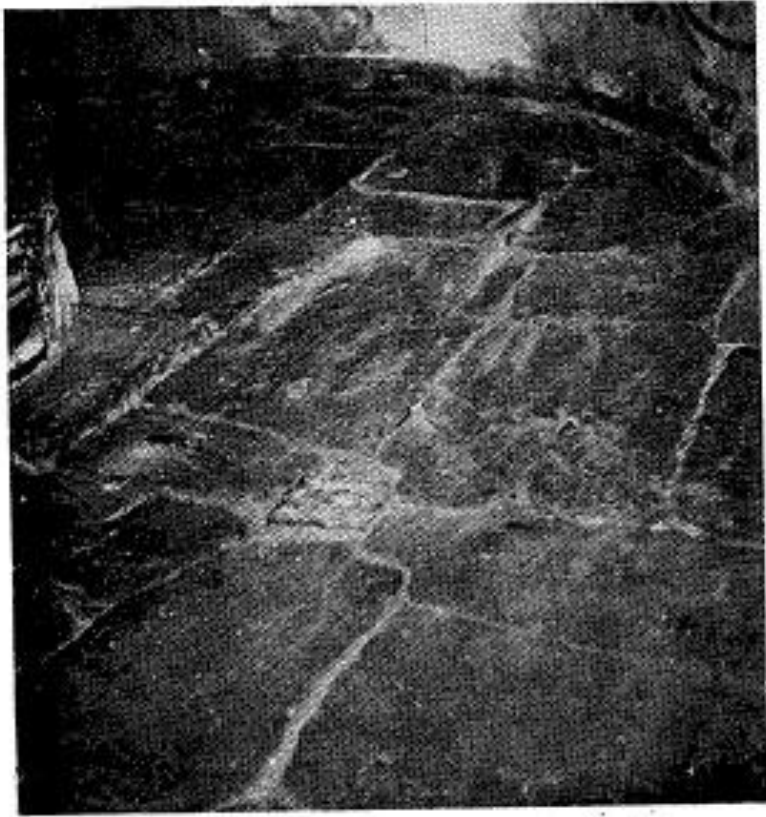
* Захваљујући сачуваној ктиторској композицији на северном и западном зиду наоса, лево од улаза, знамо да је цркву подигао жупан Брајан, властелин цара Душана. Живописана је године 1342, према датовању које је предложила Гордана Бабић (*Портрет краљевића Уроша у Белој цркви каранској*, Зограф 2, Београд 1967, 17—19) и тиме померила датовање између 1332. и 1337. године које је био предложио Милан Кашанин (*Бела црква каранска, њена историја, архитектура и живопис*, Београд 1928, стр. 14).

На ктиторској композицији приказан је жупан Брајан са породицом — женом, сином и три кћери: Наспрам ове, на јужном и западном зиду истог травеја налази се владарска композиција на којој су приказани св. Симеон Мироточиви, св. Сава, краљ Милутин, краљ Душан и краљица Јелена са сином Урошем V.

¹ Обради, проучавању и објављивању резултата ових четрнаестодневних ископавања постало је могуће прићи тек сада, после 15 година, кад је делом враћена раније узета документација.

Екипу су сачињавали Милорад Миљковић, дипл. археолог, Жељко Јеж и Милан Правилковић, тада још студенти археологије, и Марко Брачић, студент архитектуре, који је урадио и све цртеже сем цртежа капе, рад арх. Благоте Пешића.

² Све дубине наведене у дневнику узимане су од једне тачке обележене на северном довратнику главног, западног улаза у наос, која је била 1 m изнад прага, 1,2 m изнад патоса у припрати и олтарском простору, а 1,15 m изнад патоса у наосу, који је око 5 cm био виши од осталих, те смо га узели за почетну коту — 0,00 m (све мере из дневника прерачунаване су одузимањем 1,15 m).

Сл. 2. Под од камених плоча испод натоса у апсиди. Поглед са југоистока

Fig. 2. Dallage de pierre au-dessous du plancher dans l'abside. Vue du sud-est

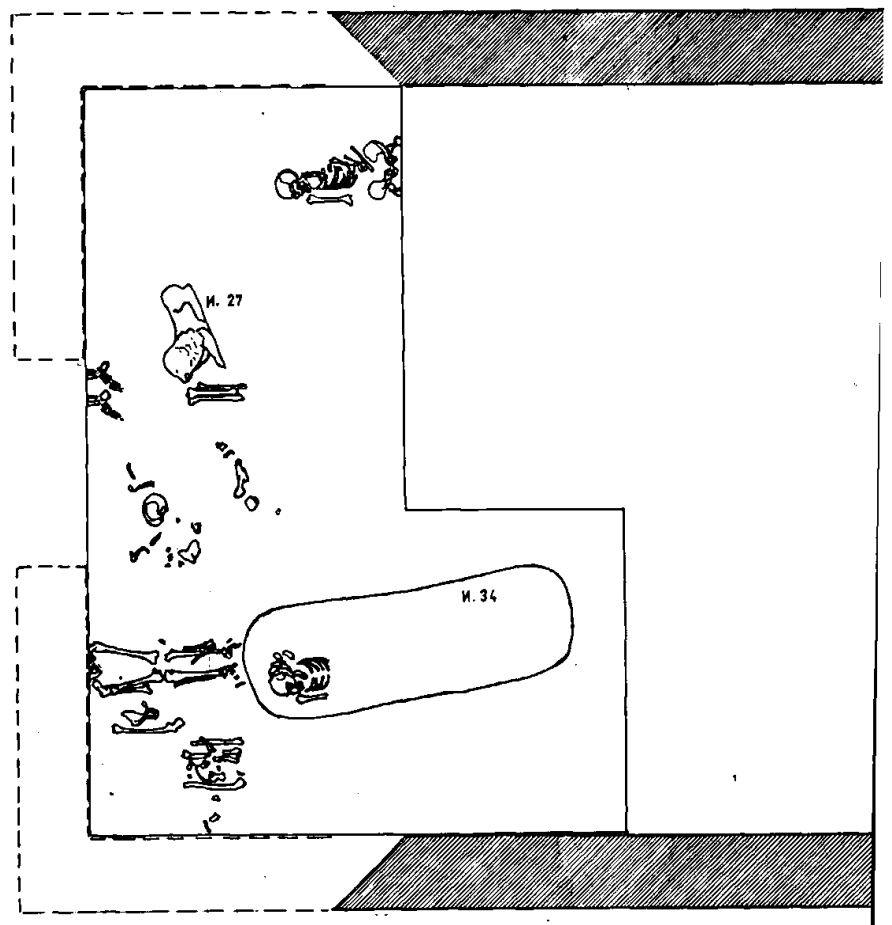
него у олтарском простору за 5 cm. У слоју испод каменог пода нађено је четрдесетак комада новца — најпознији је двадесетпетопарац Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца из 1920. године, те пружа terminus post quem за израду каменог пода, а то је раздобље између два рата. Године 1932. саграђена је припрата. Можда је управо тада постављен и овај под од камених плоча.

Испод каменог пода је слој дебљине до 25 cm са доста грађевинског шута, а затим следи слој дебљине 50—60 cm (од 0,45 до 1,1 m дубине) — који је прекопавањима буквално испретуран: у њему су кости, поломљене гробне плоче и даске сандука од растурених гробова измешане са црном растреситом земљом (сл. 4).³ У оба слоја наилазило се на кости скупљене на гомилу па покривене комадом плоче или увијене у тканину. Очигледно је у питању накнадно сахрањивање поремећених скелета. Поред неких од њих

³ Овим прекопавањем разбијено је, здробљено и измешано све затечено — и гробови и слојеви, и евентуални налази. Ко је то и када учинио, не знамо; јасно је само да се догодило пре постављања каменог пода. Прекопавано је и ради нових сахрањивања, али вероватно и у трагању за закопаном ризницом и другим „закопаном благом“.

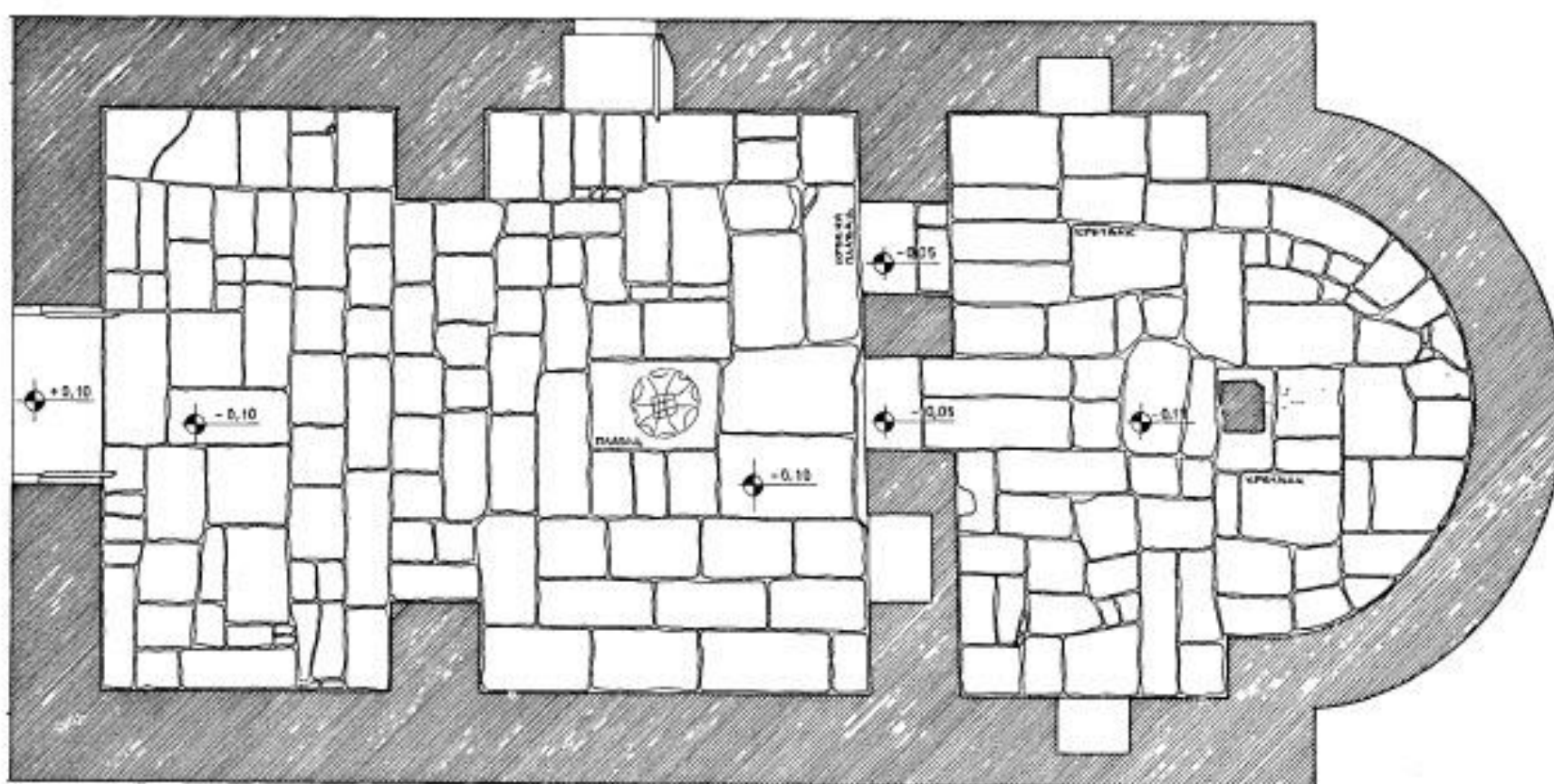
примећене су љуске од јаја. Само у најнижем слоју, оном непосредно на здравици која је почињала на дубини од 1,3 до 1,4 m, откривени су непоремећени скелети — четири у наосу, један у олтарском простору, три у припрати и осам у порти (сл. 5). Оријентисани су истокзапад, са главом на западу, сем гроба 13 у наосу, који је положен у правцу северјуг, са главом на северу. Покојници су положени на леђа, руке најчешће прекрштене на грудима или трбуху, некад пружене низ тело. Прилога није било, сачувани су само делови капе на глави покојника у гробу 1, а испод вилице скелета бр. 6 нађена је парица, нечитљива, рекло би се да је турска.

Остатке старијих грађевина нисмо нашли — ни раније средњовековне, ни ранохришћанске ни римске, иако римска некропола

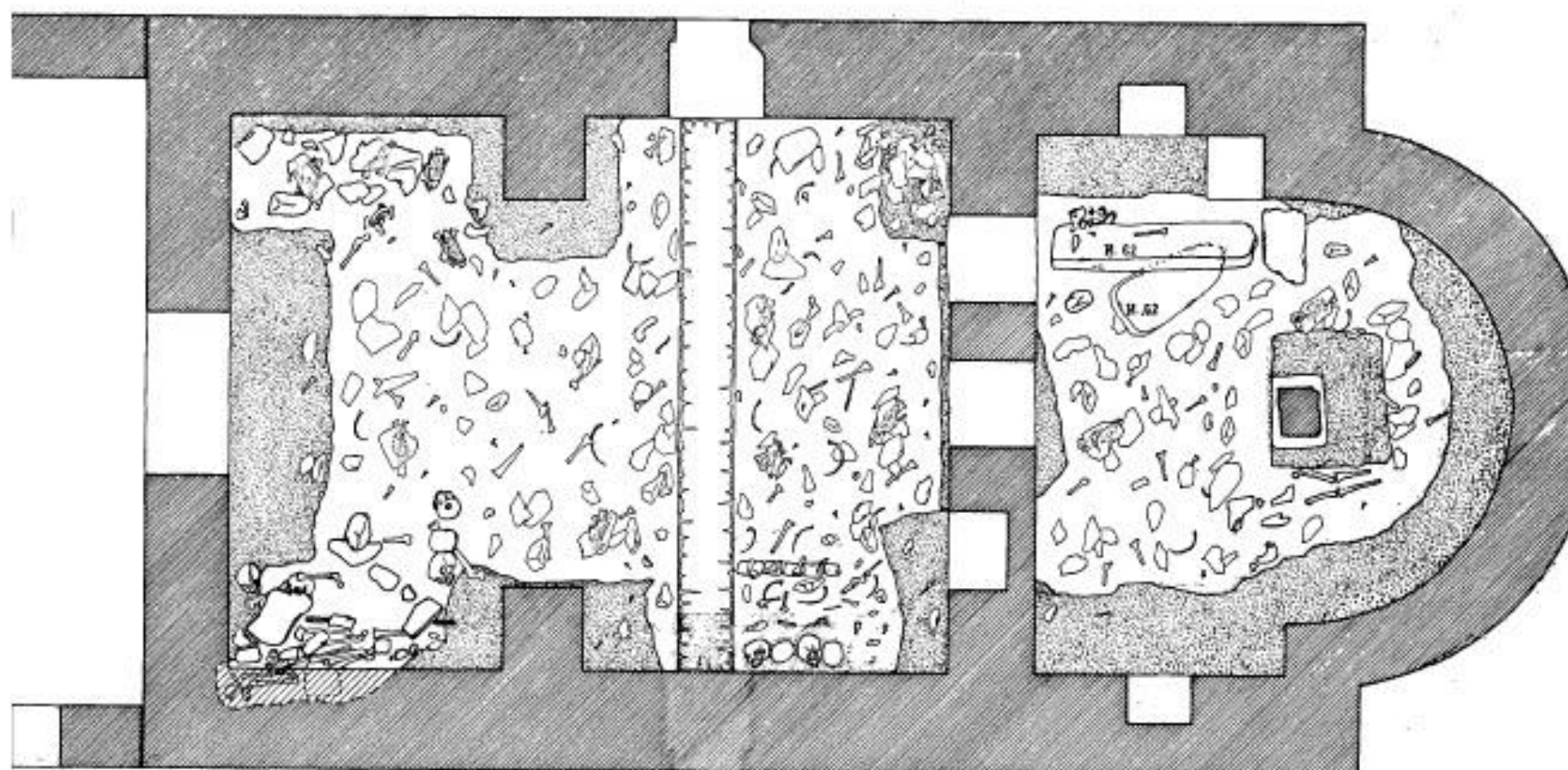

окужује цркву. Једино ако стерилан слој који смо сматрали за здравицу, није то, већ насип нанет у дебелом слоју, испод кога је могао остати старији културни слој, али због стешњености простора цркве, то нисмо могли и проверити.

Остаци фреске очувани на северном зиду апсиде, на дубини од 0,2 m — дакле, испод површине каменог пода у олтарском простору — показују да је првобитни под морао бити нижи од овог бар 5 до 10 cm. Сем тога, истурени део темеља, на који је првобитни под свакако налегао, налази се на дубини од 0,3 m у олтарском простору, а на 0,4 m у

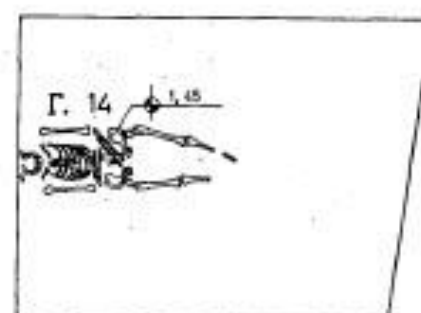

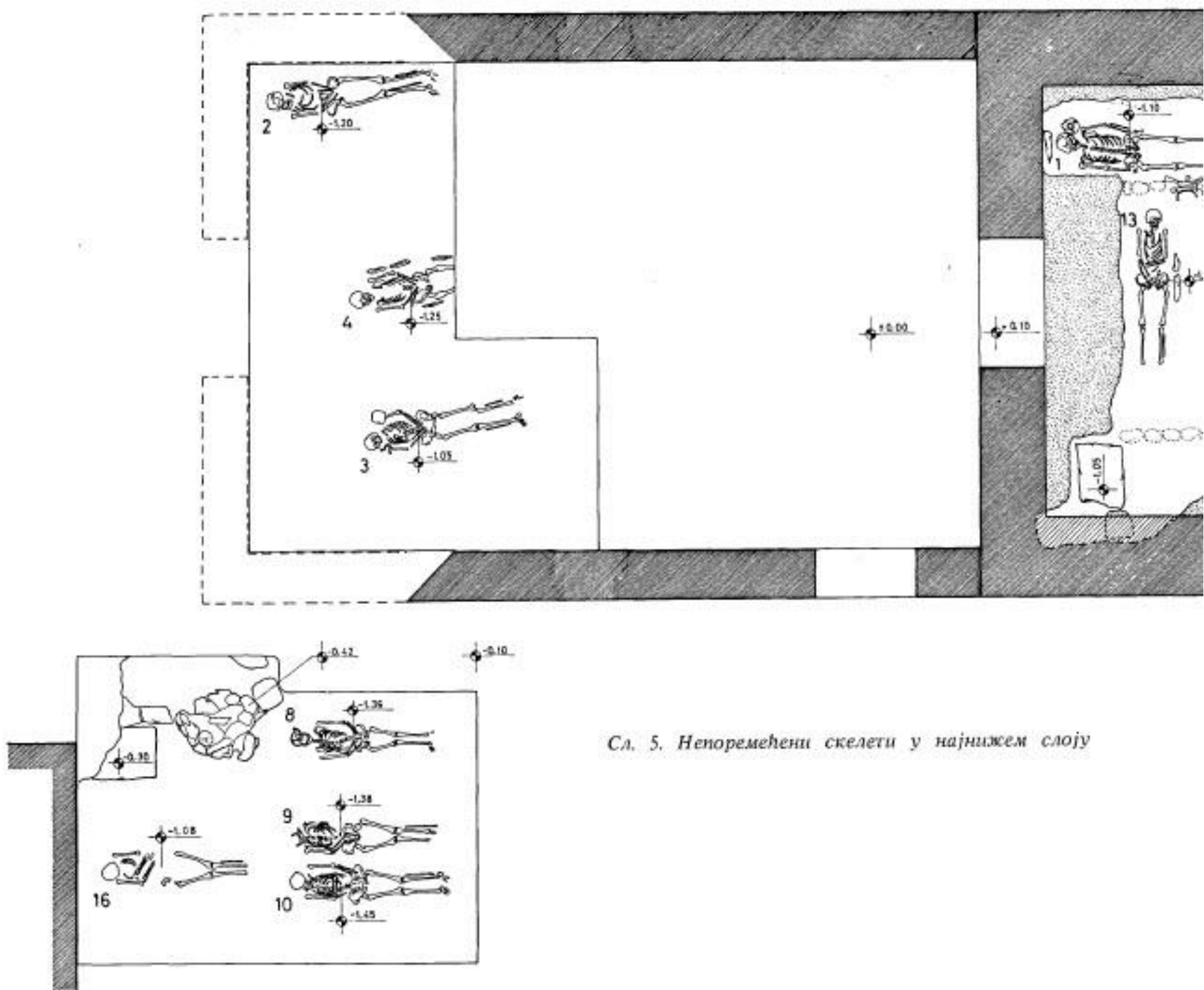
Сл. 3. Под од камених плоча испод пароса Fig. 3. Dallage de pierre au-dessous du plancher

Сл. 4. Растурени гробови у преконаваном слоју испод подова. Синтетички приказ

Fig. 4. Caveaux dérangés dans la couche fouillée au-dessous du dallage. Présentation synthétique

Сл. 5. Непоремећени скелети у најнижем слоју

наосу, што значи да је ниво дрвеног пода који смо затекли у цркви био 30 до 40 cm изнад првобитног и, уједно, да је првобитни под у олтарском простору био око (10 cm виши од оног у наосу — што је и уобичајено — за разлику од оба познија пода у олтарском простору, која су била нижа око 5 cm. Жућкаста збијена земља, наложена у „острвцима“ на 0,3 m дубине у олтарском простору, а на 0,4 m у наосу — дакле, у равни истуреног дела темеља — могла би представљати остатак набоја, подлоге, за првобитни под. Од тог пода ништа није нађено *in situ*. Двадесетак фрагмената камених плоча, од такозваног плавца, дебљине 6 cm, углачаних по површини, који су нађени у североисточном углу наоса на 0,4 m дубине, могли би да представљају остатак првобитног пода, али и остатак надгробних плоча. У сваком случају, у цркви је било најмање три пода, првобитни нижи 30 до 40 cm од затеченог дрвеног. Темељ неједнаке ширине — од 1,3 до 1,7 m — чини неку врсту базамента, стереобата за упола тањи зид цркве (0,65—0,70 m), са чије унутрашње стране остаје део темеља истурен читавих 50 до 70 cm, а са спољне стране нешто мање. Зид местимично одступа од

Сл. 6. Пресеци кроз слојеве испод пода у цркви

Fig. 6. Coupes des couches au-dessous du dallage de l'église

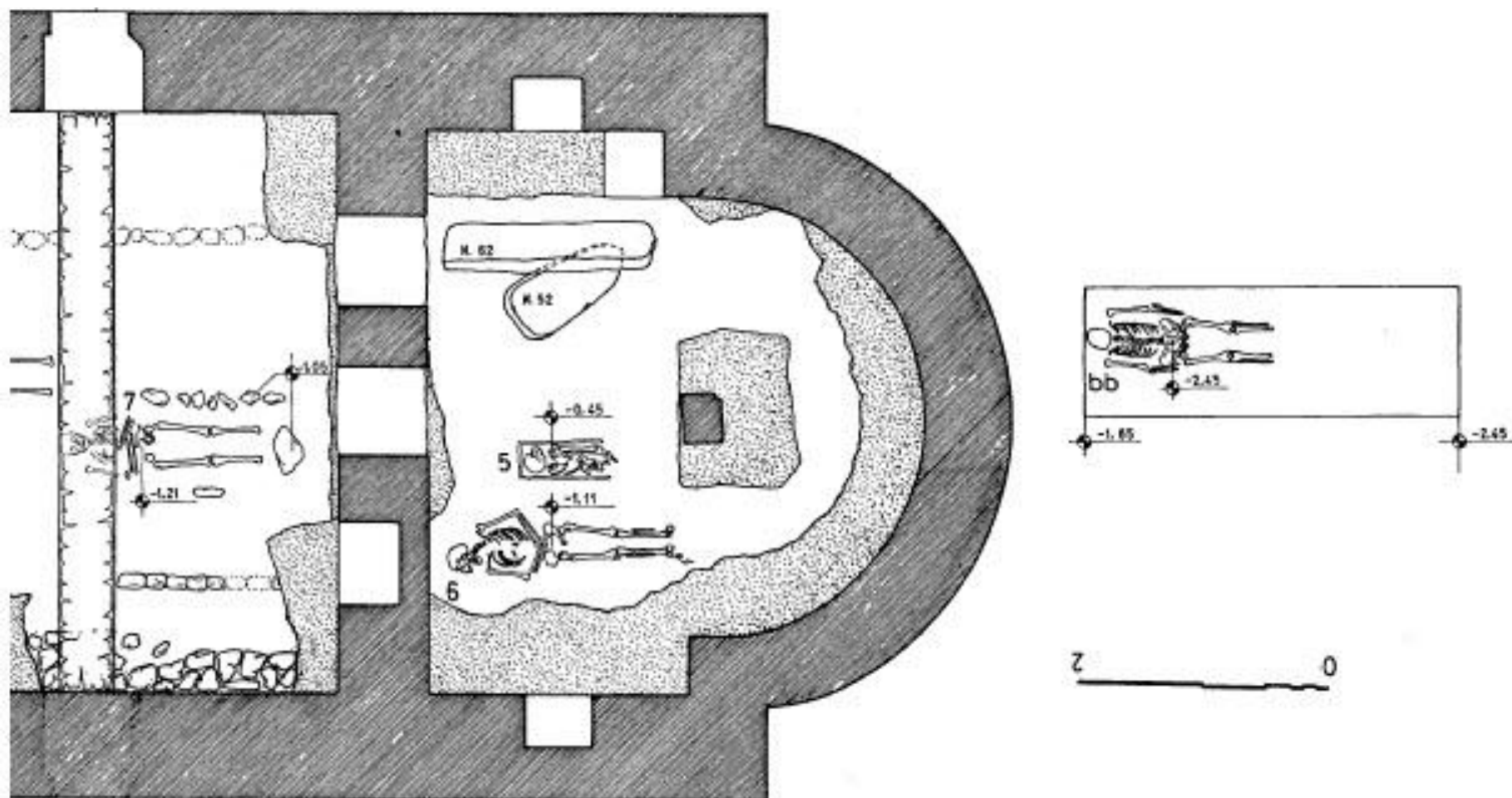
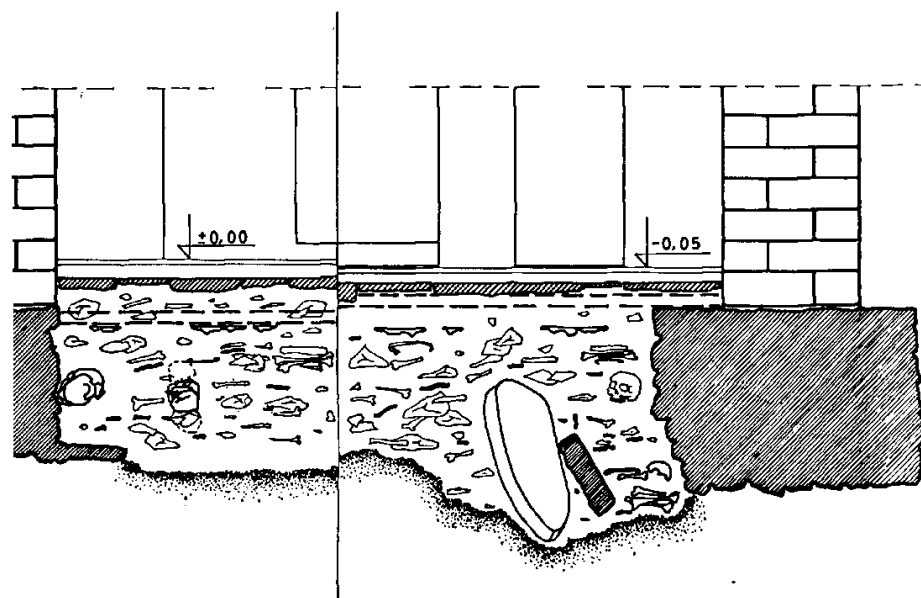
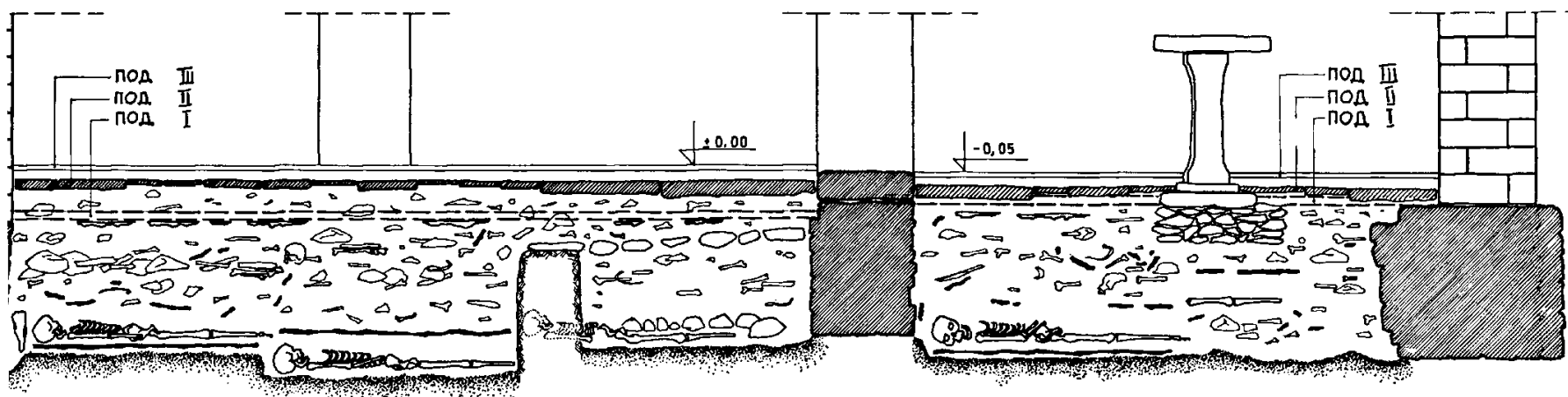
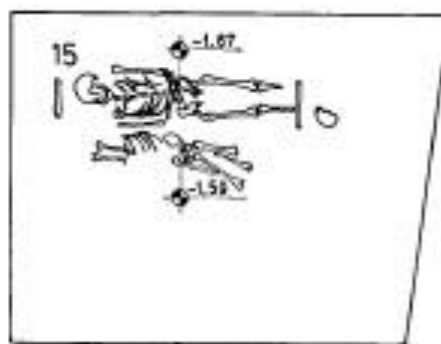
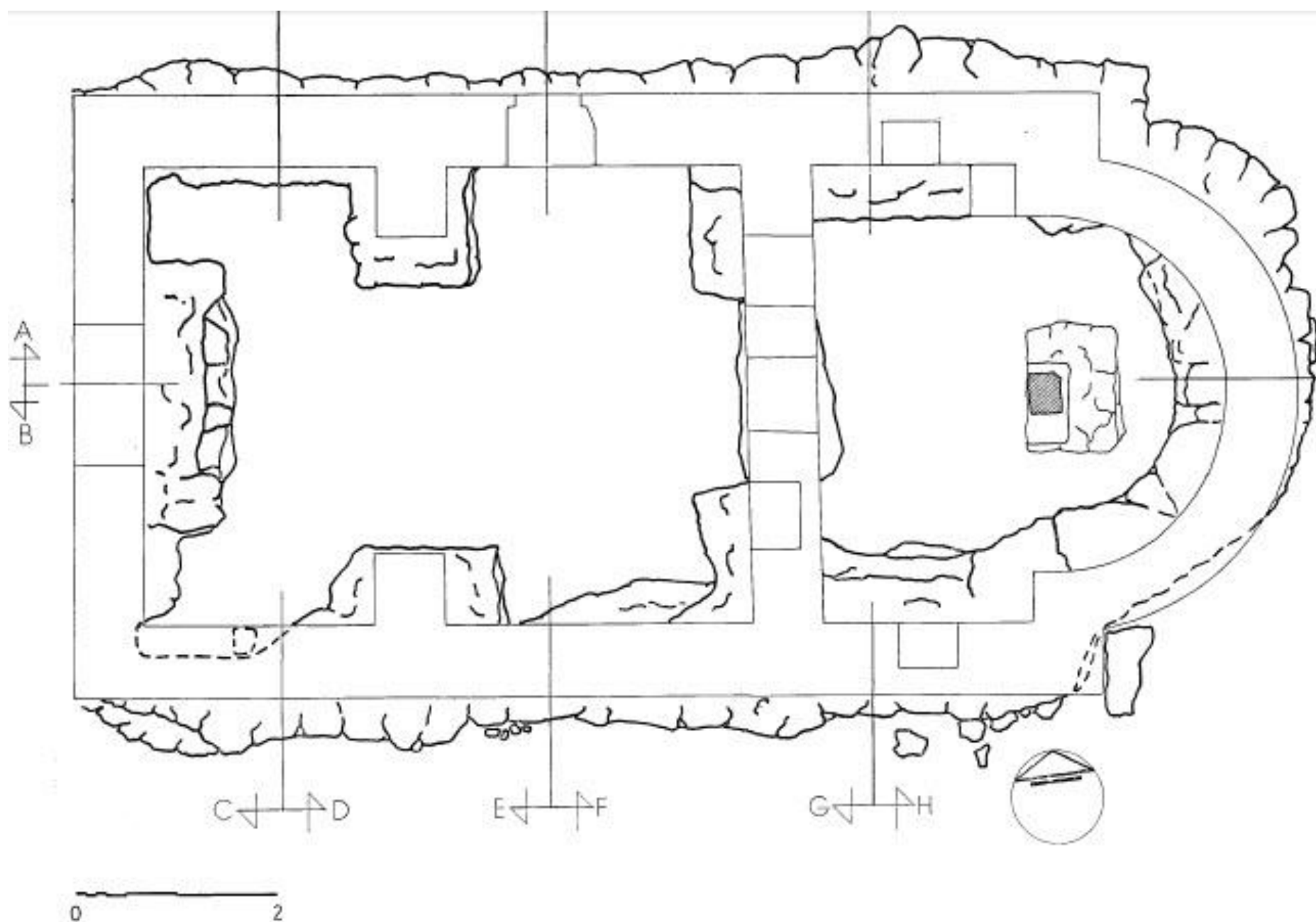

Fig. 5. Squelettes intacts dans la couche la plus basse

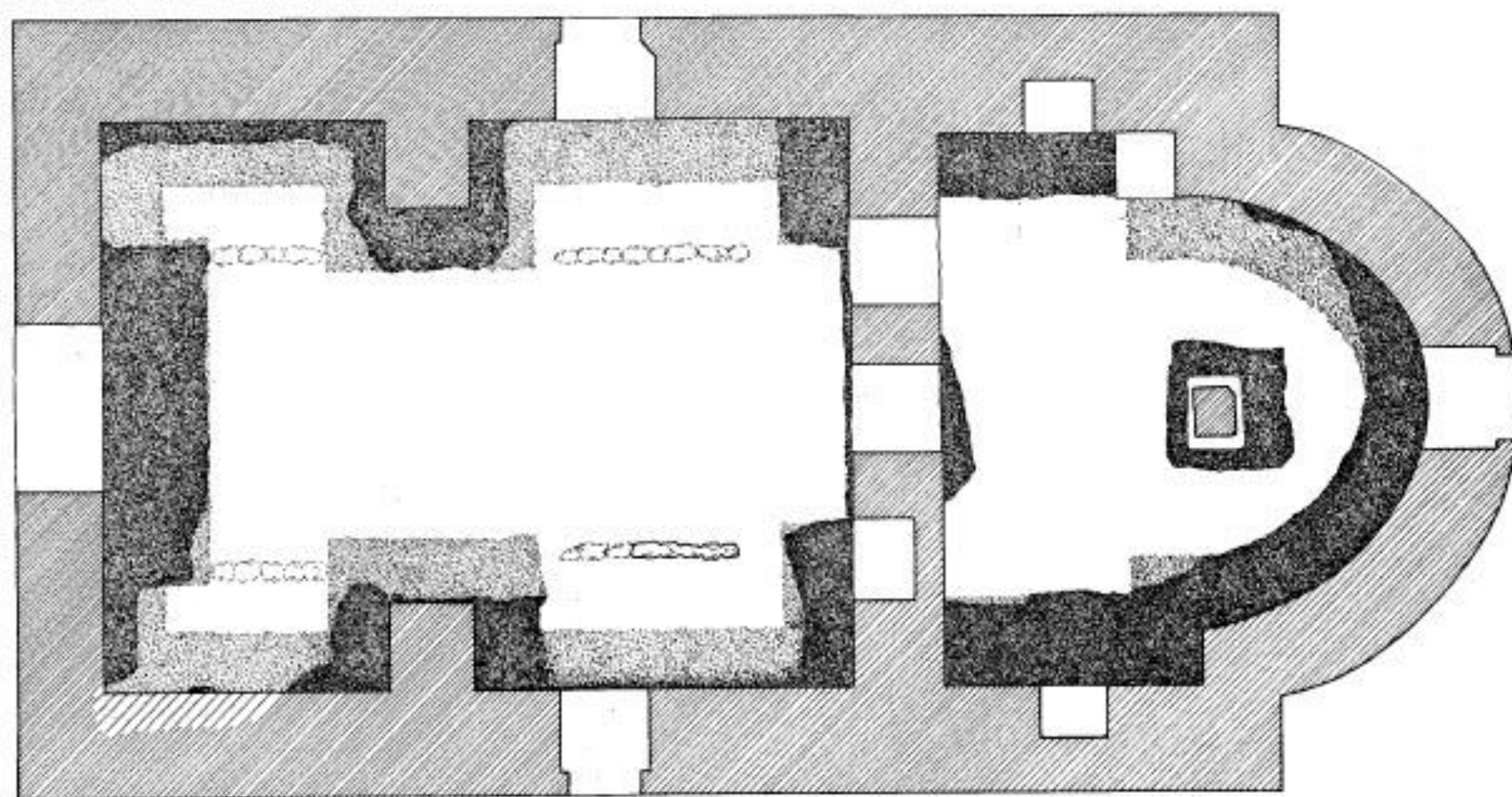
правца темеља (сл. 7, 8). Темељ иде од коте 0,3/0,4 до коте 1,3/1,4 m, на којој почиње здравица — дубок је, дакле, 1 m. Грађен је ломљеним каменом и сивкастим малтером, његова горња површина заравњена је слојем тог истог сивкастог малтера, па је на њега постављен зид цркве грађен тесаницима сиге и беличастим малтером.

Иако је културни слој прекопан и потпуно испретуран, могуће је приближно одредити начин првобитног, средњовековног сахрањивања у овој цркви. Извесно је да су четири гробнице, по две у два травеја наоса, укопане у истурени део темеља, који је тако гробницу ограђивао са три стране, док је са четврте, отворене, заграђена зидићем који је и сачуван код једне од њих. У травеју олтарског простора, међутим, истурени делови темеља нису порушени, односно, гробнице нису у њих укопане, већ уз њих прислоњене (уп. сл. 5).

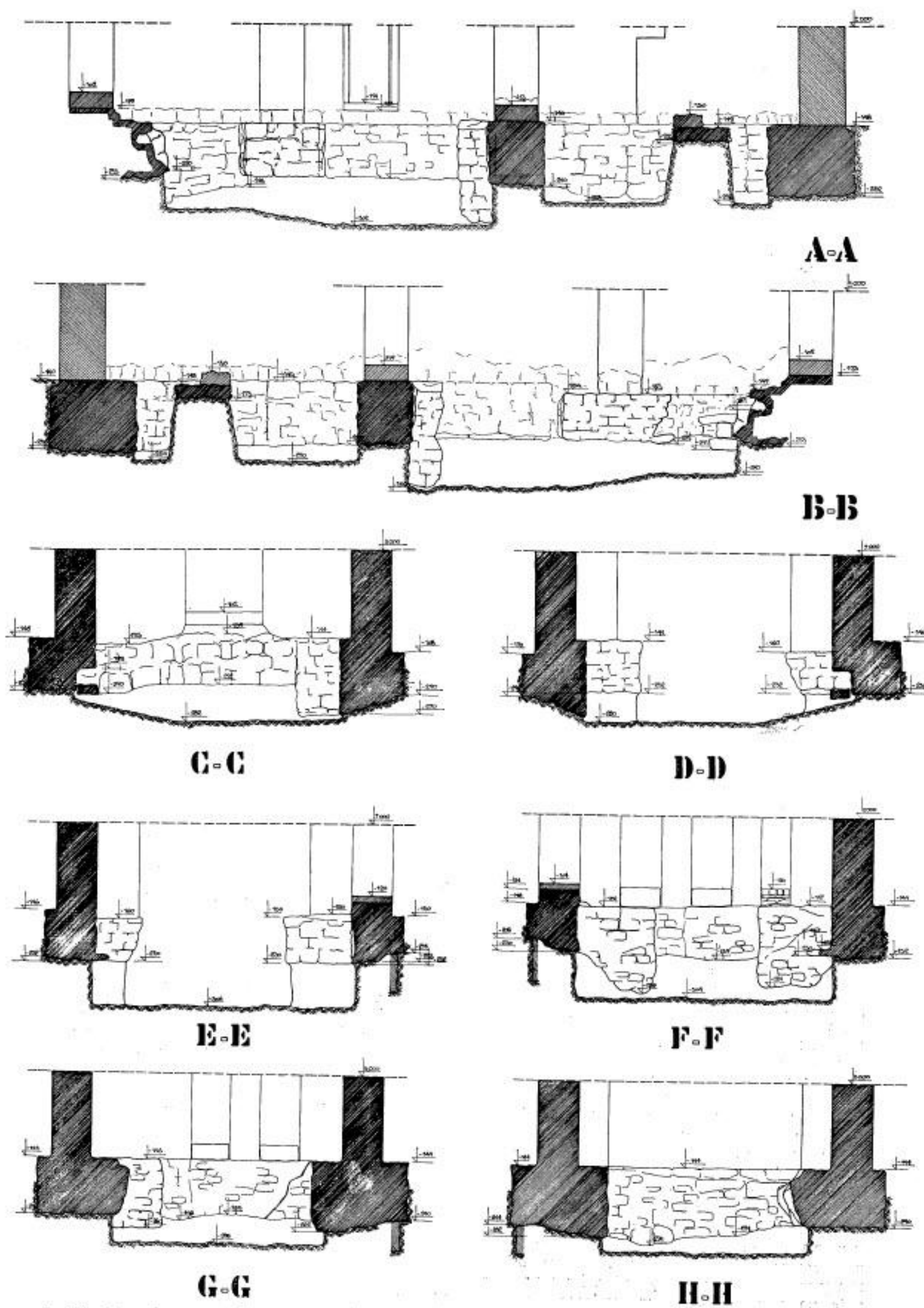
Сл. 7а. Основа цркве и темеља

Fig. 7a. Plan de l'église et des fondations

Сл. 8. Гробнице укопане у истурени део темеља у наосу, а прислоњене уз њега у олтарском простору

Fig. 8. Caveaux creusés dans la partie saillante des fondations dans le naos et caveaux accolés à la partie saillante des fondations dans le sanctuaire

Сл. 7б. Пресеци темела

Fig. 7b. Coupes des fondations

Сл. 9. Северна гробница у западном травеју наоса, гроб 1

Fig. 9. Caveau septentrional dans la travée occidentale du naos, tombe 1

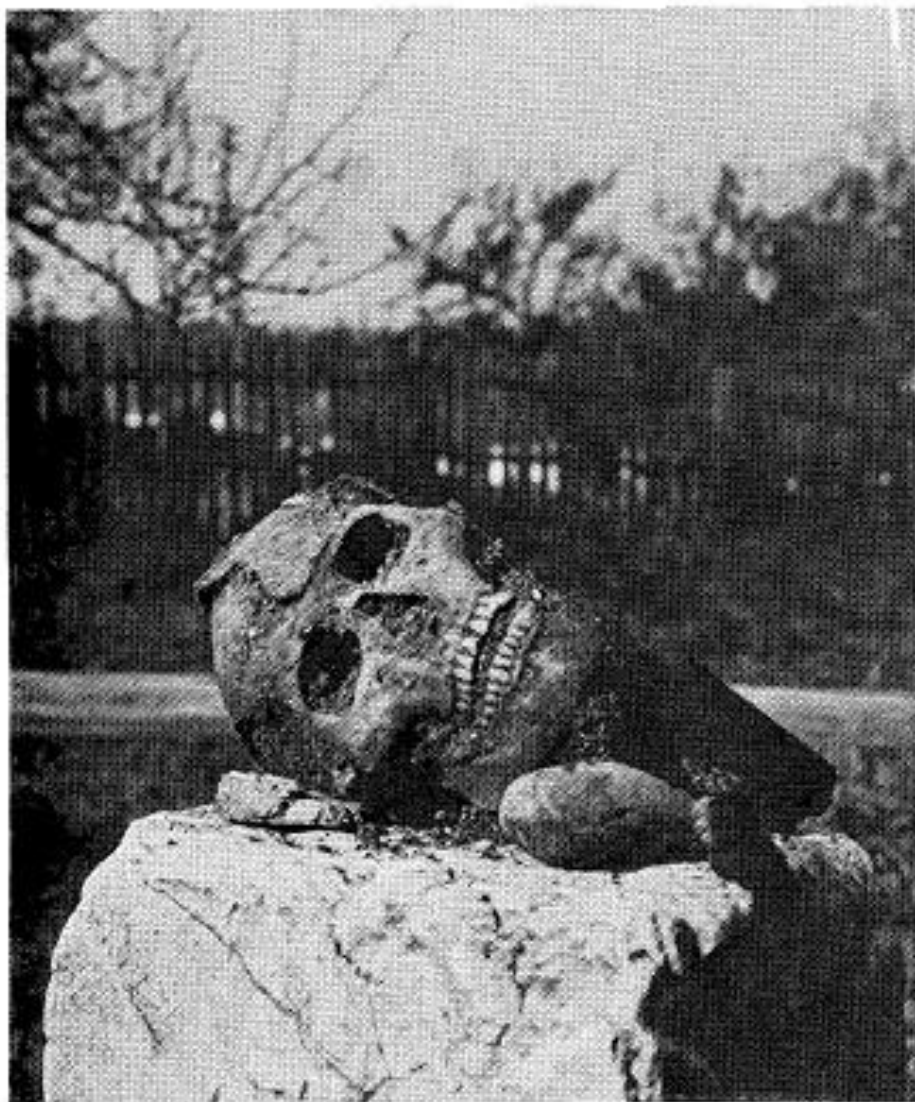
Северна гробница у западном травеју наоса

Испод ктиторске композиције на северном и западном зиду, на месту порушеног истуреног дела темеља, на дубини од 1,05 до 1,20 m, наишло се на непоремећени скелет. Удаљен је 40 cm од северног, а 10 cm од западног зида (сл. 9, 10), положен на леђа, руку опружених низ тело, главе лако окренуте налево. Дужина скелета 1,7 m, добро је очуван, сви зуби у вилици, блиставо бели и правилни (сл. 11, 12). На глави су сачувани делови капе. Других прилога није било. Покојник је био положен на даску (можда и у сандук). Чело главе пободена плочица шкриљца. Уз његову главу, код левог рамена, још једна лобања окренута на супротну страну (сл. 13), а кости другог скелета скупљене на гомили уз његову десну ногу. Очигледно су кости раније сахрањеног покојника прикупљене да би се на његово место сахранио овај потоњи, уз чију је главу прислоњена глава ранијег. Да ли то указује на њихову блискост, најуже сродство какво је између оца и сина, деде и унука?

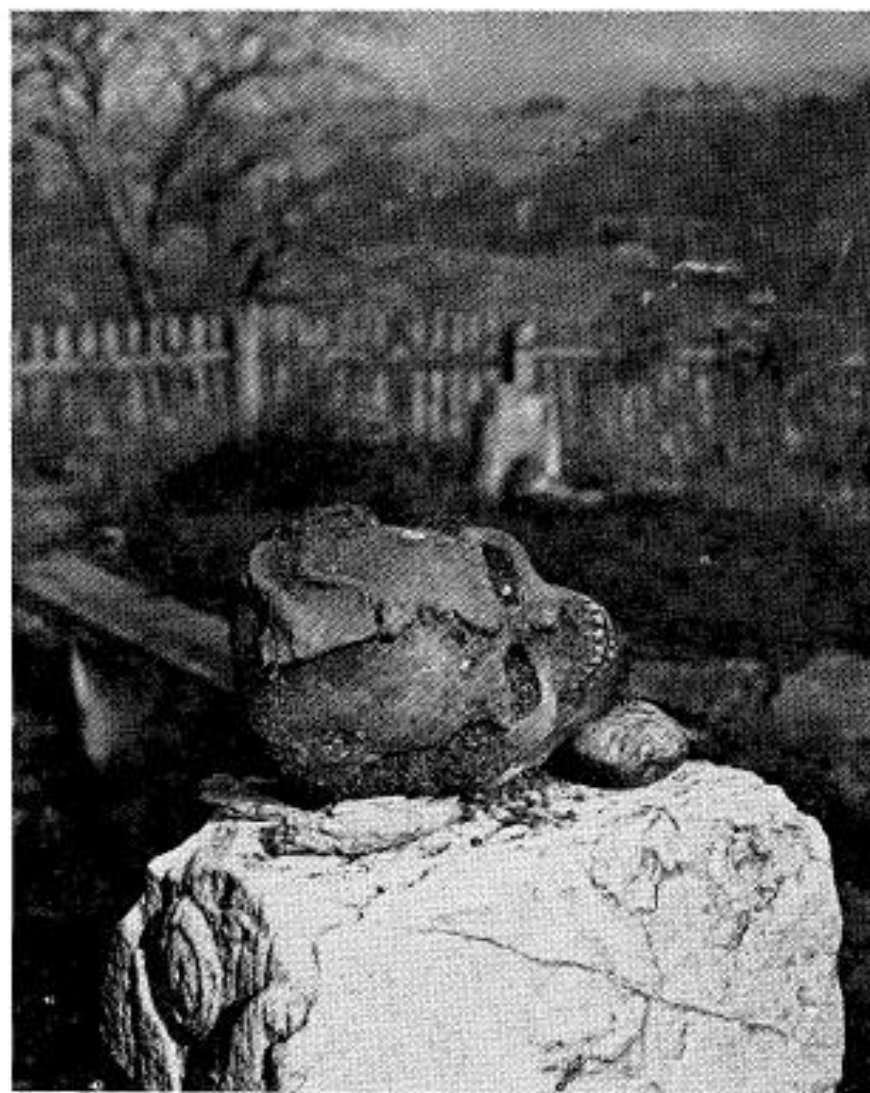
Сл. 10. Гроб 1 (цртеж Марка Брачића)

Fig. 10. Tombe 1 (dessin dû à Marko Bračić)

Сл. 11. Делови капе очувани на лобањи непоремећеног скелета у гробу 1

Fig. 11. Restes de la coiffure subsistant sur le crâne du squelette intact de la tombe 1

Сл. 12. Делови капе очувани на лобањи непоремећеног скелета у гробу 1

Fig. 12. Restes de la coiffure subsistant sur le crâne du squelette intact de la tombe 1

Гроб је био укопан у истурени део темеља тако да му је тај темељ остао са три стране — северне, источне и западне. Вероватно је са четврте, јужне стране, оне према наосу, био ограђен зидићем, јер је у слоју изнад овог гроба било доста камења с остацима малтера по површини, очигледно од порушеног зидића, јер се тај малтер разликује од малтера у темељу, што значи да не потиче од дела темеља срушеног уклањањем гроба.

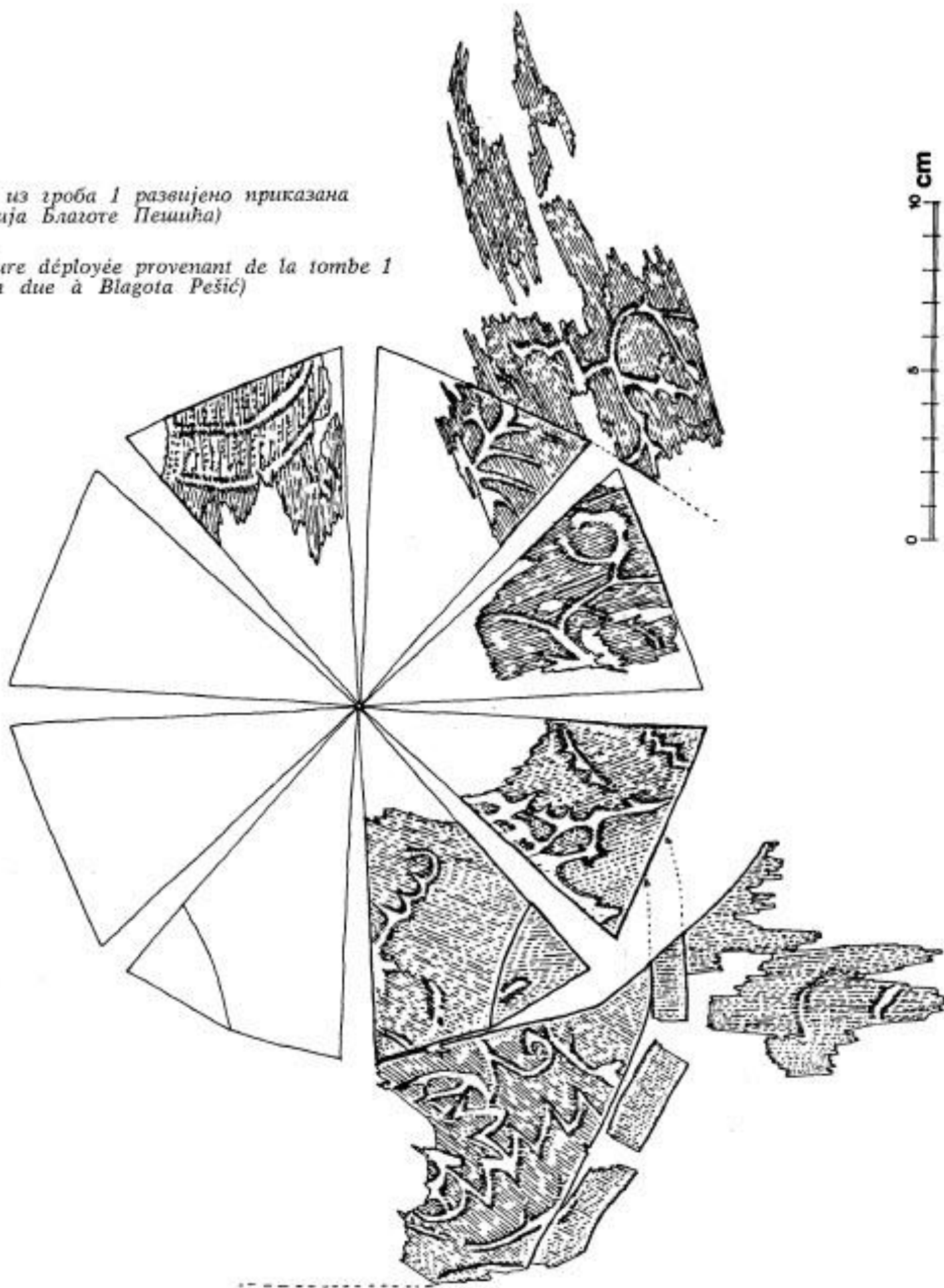
Сл. 13. Гроб 1, лобања старијег, поремећеног скелета положена уз лобању познијег, непоремећеног, и то наопако

Fig. 13. Tombe 1, crâne du squelette dérangé, plus ancien, mis à l'envers contre le crâne du squelette intact, posterior

Сл. 14. Капа из гроба 1 развијено приказана
(реконструкција Благоте Пешића)

Fig. 14. Coiffure déployée provenant de la tombe 1
(reconstitution due à Blagota Pešić)

Капа

Од капе се сачувало нешто мање од половине, и то у три дела.⁴ Арх. Благота Пешић их је исцртао и дао реконструкцију приказану на сл. 14, 15, на чему му се и овом приликом захваљујем.

Део капе бр. 32 А, Б, В, Г, Д, Ђ сашивен је од шест комада. Покривао је леву половину чела и леву предњу четвртину темена, од тога два комада у облику троугаоних режњева лако заобљених по основи троугла припадају теменој калоти. Величина режња могла је да се одреди тачно — износи 7 cm у основи, а

10,5 по висини троугла. Тиме је уједно одређена и величина плитке темене калоте — пречник 21, а обим 56 cm — као и број режњева у калоти: било их је осам. Трећи комад чини остатак 7 cm широке траке која је пришивена за калоту с предње стране, тако да покрива чело све до обрва, док је на бочној страни, према увету, косо одсечена, па је на ту косину пришивена трачица широка 1 cm, а на њу и на калоту, идући даље према потиљку, пришивен је дужи комад, пети, који је вероватно покривао уши, а могао је бити и дужи те покривати и врат, можда чак до рамена. Сем тога, чеони режањ калоте није исцела, из једног комада, већ је угао који пада на превој од чела ка слепоочници и темену одсечен и ту пришивено парче, рекло би се скоро истог облика (шести комад). Да ли је у питању украјање ради прилагођа-

⁴ Капа је конзервирана исте године, 1975, у Физикохемијској лабораторији Етнографског музеја, под руководством шефа лабораторије Вере Хаци-Ристић.

Сл. 15. Кана из гроба 1 с лица и с профила (реконструкција Благоте Пешића)

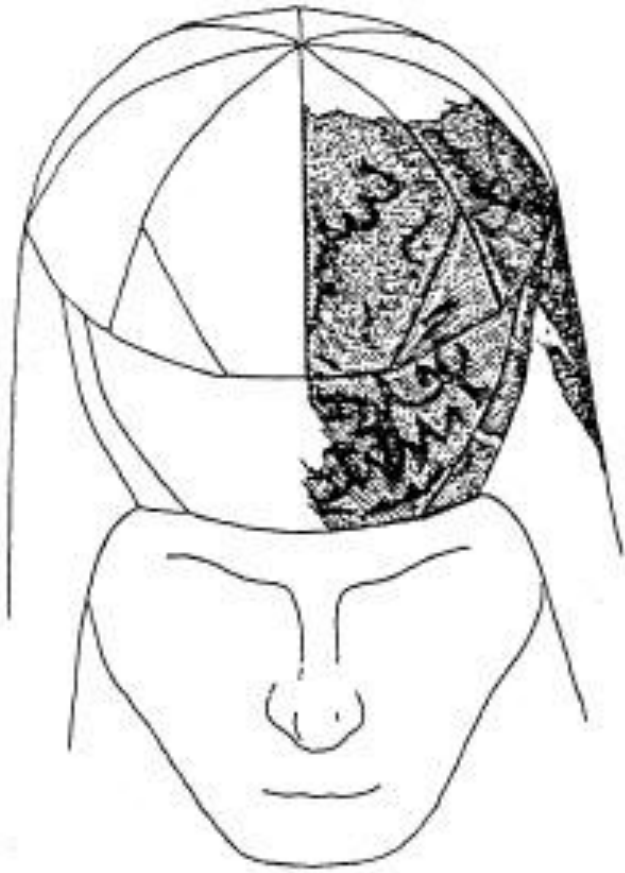

Fig. 15. Coiffure provenant de la tombe 1, présentée de face et de profil (reconstitution due à Blagota Pešić)

вања облику главе, или је нека већ скројена тканина секундарно употребљена за ову капу, није могуће одредити.

На сачуваним деловима свих шест комада украс је биљни, али су украјањем мотиви пресецани, а и саму тканину, као органску материју која је дуго у земљи, начео је процес распадања, те се мотиви ни у целини ни у појединостима нису могли у потпуности сагледати. Мотиви у виду палмете с издуженим зашиљеним листовима, они у виду аканта, лозице са врежама, могу се ипак препознати.

Део бр. 32 Е, Ж, З надовезује се на претходни део, а састоји се од три зашивена комада, такође фрагментована, од којих су два троугаона режња калоте покривала задњу леву четвртину темена, док је трећи, на њих пришивен, падао на потиљак, али ту није и завршен, могао је бити и дужи.

Украс је биљни, сличан претходном — делови палмете, аканта, лозице са врежама, али као да се назиру и два плода — нека бобица на левом режњу и шипак (пупољак) на комаду пришивеном за ове режњеве.

Део бр. 32 И, Ј, К припада режњу калоте који је покривао следећу осмину темена, ону позади десно, која се надовезивала на претходну, као и два неповезана дела капе, на којима украс није сачуван.

Украс на режњу разликује се од досад описаног — то су омчице које покривају површину између мотива, а ови се једва назиру, али би могли бити биљни, какви су и на осталим деловима капе.

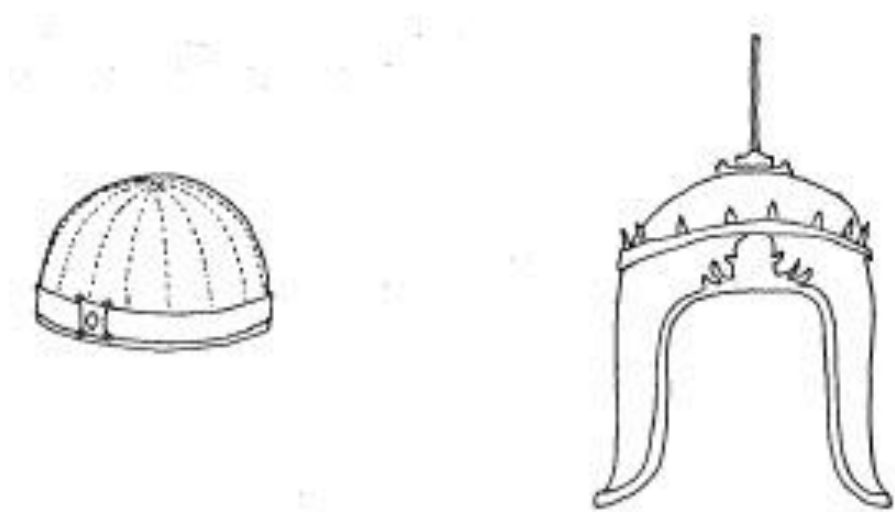
Облик и крој капе. Облик теменог и чеоног дела капе, Б. Пешић је тачно одредио, као и

то да је са страна и позади била дужа него на челу, али не и колико дужа. Плитка калота састављена од осам режњева покривала је теме. На њу су нашивени комади који спреда покривају чело до обрва, а са страна и позади покривају уши и потиљак, а можда и врат, све до рамена. Од неколико могућих облика, два узета са Карпаћове слике „Мучеништво свете Урсуле“ из 1490—1495. године, приказана су на сл. 16.⁵ У делу Јована Ковачевића репродукована је слична капа, а носи је Радивоје, ктитор цркве Кремиковци у Бугарској, сличне капе носе и личности у сцени *Источник премудрости светог Григорија Богослова* у Поганову.⁶ Живопис у обе цркве је из 1499. године. Сличну капу носи ктитор у цркви Ваведења у Липљану, о којој говори Радивоје Љубинковић⁷ „Капа коју носи ктитор у Липљану (сл. 7), западњачког је порекла.

⁵ Tersio Pignati, *Carpaccio: la Leggenda di Sant'Orsola*, Firenze 1965 (Forma e Colore 8), p. 24.

⁶ Јован Ковачевић, *Средњовековна ношња балканских Словена*, САН ССХV/4, Београд 1953., стр. 72, 73, сл. 37, као и деспот Стеван на сл. 56; Брана Живковић, Поганово, цртежи фресака, Београд 1986, стр. 27, северна певница, св. Павле Тивејски.

⁷ Радивоје Љубинковић, *Историја, живопис у: Истраживачки и конзерваторски радови на цркви Ваведења у Липљану*, Зборник заштите споменика културе X, Београд 1959, 83, сл. 7. У нап. 24 упућује на рад Irme čremošnik. *Srednjovjekovna kapa iz Bile kod Travnika*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu N. s. VII, Sarajevo 1952, 111—119: капица се састоји од чипкасте материје, од златне жице и поставе од свиле, у облику „scuffia“е — покрива целу главу и уши, а веже се испод браде... она је од белог платна или свиле, а носила се испод шешира или турбана..., датије је у XV век (стр. 18) и то можда из домаће радионице у Дубровнику.

Сл. 16. а, б. Капе прецртане са Карпаћове слике „Мучеништво свете Урсуле“ с краја XV века, као аналогије

Fig. 16. a, b. Coiffures calquées du tableau de Carpaccio «Martyre de sainte Ursule», fin du XVe siècle, en tant qu'analogies

Носила се испод шешира... јавља се први пут у Бојани средином XIII века. На нашим фрескама, она се појављује у композицијама XIV века, на пример на Свадби у Кани у живопису св. Никите (1308) и у Дечанима, на ликовима у пратњи Пилатовој. Међутим, ово је први пут да се среће и на портрету једног властелина" ... Ова капа није позади дужа као каранска и липљанска, које покривају и потиљак и врат.

Материјал, техника, боја, датовање тканине.

Наш познати стручњак за средњовековни текстил, Добрила Стојановић, историчар уметности у Музеју примењене уметности, одредила је врсту, порекло и време када је израђена тканина од које је начињена ова капа, и који је мотиви украшавају, на чему јој се и овом приликом најлепше захваљујем. Она је, прегледавши капу, закључила следеће:

Тканина је свилена са лансираним позлаћеним нитима упреденим са свиленим концем у природној боји, односно, боја се, ако је било, изгубила. Омчице су од свиленог конца и позлаћене жице. Контуре орнамента изведене су у техници шишаног свиленог сомота. Површина ситно избразданог ткања мрке је боје, исте боје је и контура орнамента, али светлије. Сечене ивице тканине подвијене су у мали поруб, па тек онда међу собом пришивене, и то, рекло би се, обичним косим бодом. То је свилена златоткана тканина, вероватно италијански сомот из прве половине XV века.⁸

⁸ Добрила Стојановић, *Тканине*, Историја примењене уметности код Срба, I том, Средњовековна Србија, Београд 1977, 283—313.

Без сумње, покојник у гробу испод ктиторске композиције није ктитор жупан Брајан. Његове би могле бити једино кости раније сахрањеног, које су скупљене на гомилу да би се на његовом месту сахранио потоњи покојник, уз чију је лобању прислоњена лобања ранијег. Да ли је то био Брајанов син, или чак унук, праунук или неки други сродник, можемо само да нагађамо. Брајанов син (?) је приказан у ктиторској композицији између мајке и сестре као сасвим мали дечак од, рекло би се, једва пет година (сл. 17), јер мајци не досеже ни до струка. Гордана Бабић је предложила ново датовање овог живописа у 1342. годину.⁹ Значи, Брајанов син је могао бити рођен негде крајем четврте деценије XIV века. Ако је умро са 50—60 година — мада се чини да је ово скелет младог човека — добили бисмо крај XIV или почетак XV века као време његове смрти. Најбројније аналогије за облик капе коју је имао на глави припадају крају XV века. И Д. Стојановић датује тканину од које је капа начињена у прву половину XV века, мада би се датовање капе померило не извесно колико година касније у случају да је скројена од неке већ употребљаване тканине.

У сваком случају, у питању је великаш, световно лице, који је ту сахрањен најраније крајем XIV, а најкасније крајем XV века.

Јужна гробница у западном травеју наоса

Испод владарске композиције на јужном и западном зиду, такође је порушен истурени део темеља због укопавања гробнице. Од ње је остао само део камене поднице на дубини од 1,15 m, а чак 5 cm ниже, нађене су две лобање и бутна кост поремећених скелета. Све је било испретурано — у црној растреситој земљи растурене кости, још једна лобања, и то са рупом на челу, као и камење, по свој прилици од порушеног зида, који је са четврте, северне стране ограђивао ову гробницу. Не само што је овде рушен истурени део темеља како би се тако начињена шупљина користила за гробницу већ је поткопан и сам зид цркве, и то до половине његове ширине (око 35 cm) да би се сместила још два гроба, један на други, оба прекопавана — доњи на дубини од 1,35 m, горњи на 1,15 m, а 20 cm изнад овог убачена је, као мост, дугачка камена плоча шкриљца, покривна, дебљине до 15 cm, подупрта по средини тесаником сиге.

⁹ Вид. напред, под звездом.

Сл. 17. Бела црква каранска, ктиторска композиција: жупан Брајан, његова жена, најмлађе дете (син?) и одрасла кћи

Fig. 17. Église Blanche de Karan, composition de ktitor: le župan Brajan, son épouse, leur enfant le plus jeune (fils?) et leur fille adulte

Северна гробница у источном травеју наоса

Овде је део темеља који је истурен преко пола метра срушен укопавањем гробнице све до равни зида. Место на коме је била гробница тако је темељно прекопано у дубину до 1,5 m (читавих 20 cm испод темеља и линије где почиње здравица) да од гробнице није остало ни трага — само шут са растуреним костима скелета и поломљеним гробним плочама.

Јужна гробница у источном травеју наоса

И овде је део темеља, истурен преко пола метра, срушен укопавањем гробнице све до зида, а у дубину до најнижег реда каменова који је остављен као нека врста поднице, односно подлоге за гробницу. У тако створену шупљину смештена је гробница са три стране окружена масом темеља, а са четврте, северне, ограђена зидићем од камена и трошног малтера ширине 25—30 cm, од кога је сачуван део. И овде је све прекопано и испретурано. На дубини од 0,75 до 0,80 m, наишло се на четири лобање поређане уза сам јужни зид.

Северна гробница у травеју олтарског простора

Само у овом травеју истурени делови темеља нису порушени јер гробнице нису укопане, већ прислоњене уз њих. На 55 cm од истуреног дела северног темеља, насатице и упоредо с њим постављена је једна монолитна камена плоча (инв. бр. 62, величине 2x0,5x0,13m) почев од 1,05 m дубине, тако да са јужне стране затвара ову гробницу (сл. 18), али се искосила својим доњим делом према унутрашњости гробнице. Са њене спољне, јужне стране, још једна плоча (инв. бр. 52, величина 1,84x0,58x0,12 m) косо је заривена на дубини од 1 до 1,57 m, и то тако да подилази под прву плочу, и једним крајем је удаљена 1,1 m, а другим 0,4 m од северног темеља.

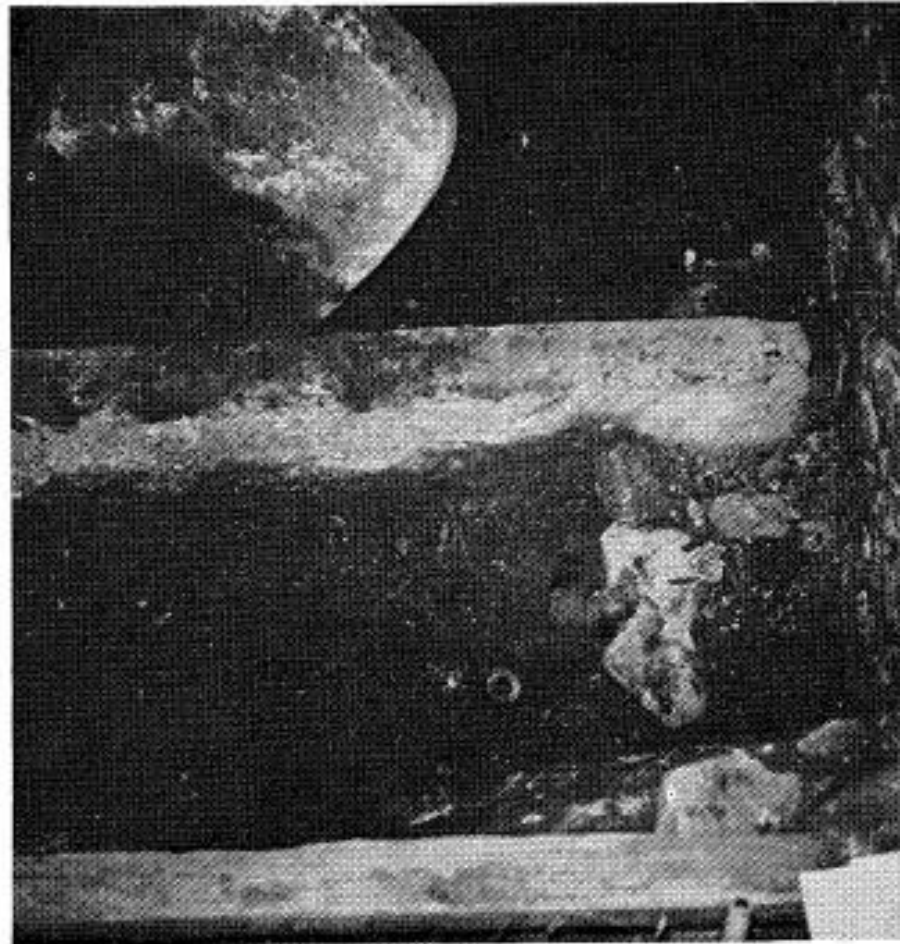
Обе плоче, првобитно надгробне, као да су секундарно употребљене у северној гробници, прва као бочна, друга можда као покривна, па смакнута приликом прекопавања гробнице или неког новог укопа. Гробница је прекопана и све испретурано — разбацане кости, две лобање, стаклена чаша кандила, фрагменти фреске.

Гроб уз јужни темељ у травеју олтарског простора

Непоремећени скелет — гроб 6 — откривен је уза сам истурени део јужног темеља, а на 0,7 m од равни зида, на дубини од 1,1 m. Судећи по остацима угљенисаних дасака са свих шест страна био је у дрвеном сандуку, руку прекрштених на трбуху, главе надесно окренуте. Испод вилице покојника нађена је парица — као да му је испала из уста. Нечитљива, рекло би се да је турска. Испод скелета остаци даске, а испод ње, на дубини од 1,35 m, на самој здравици, фрагмент фреске.

Римски надгробни споменик

Камена скулптура лава постављена на плинту (сл. 19, 20 а, б), инв. бр. 27, нађена је у припрати, на 0,3 m дубине, на удаљености 0,7 од западног, а 1,3 m од северног зида припрате, а величина јој је 70x40x28 cm. Лав мирује на подвијеним ногама, у положају сфинге, на коју подсећа и тракастом брадом. (Глава је лако удесно окренута, реп такође подвијен. Плинта са доње стране има рупу за причвршћивање на постоље, али оно није нађено. Очигледно, у питању је надгробни споменик у облику лава на постољу, сличан оном откривеном на Ташмајдану. Да то није један од пара лавова који фланкирају шишарку или неки други симбол у симетричној представи на архитраву надгробног споменика у виду едикуле, какав је откривен у Палмотићевој улици у

Сл. 18. Северна гробница у травеју олтарског простора приликом ископавања. Поглед са севера на плоче бр. 62 и 52 in situ

Fig. 18. Caveau septentrional dans la travée du sanctuaire au moment des fouilles archéologiques. Dalles n° 62 et 52 in situ, vue du nord

Београду године 1988, указао ми је Зоран Симић, археолог Градског завода за заштиту споменика културе, те му се и овом приликом најлепше захваљујем.¹⁰ Сличне надгробне споменике са паром лавова откривене у Војводини, Велика Даутова Рушевљанин датије на почетак II века и сматра да су под непосредним утицајем Оријента, Палмире посебно, и да су у вези са култом Кибеле и Сераписа.¹¹

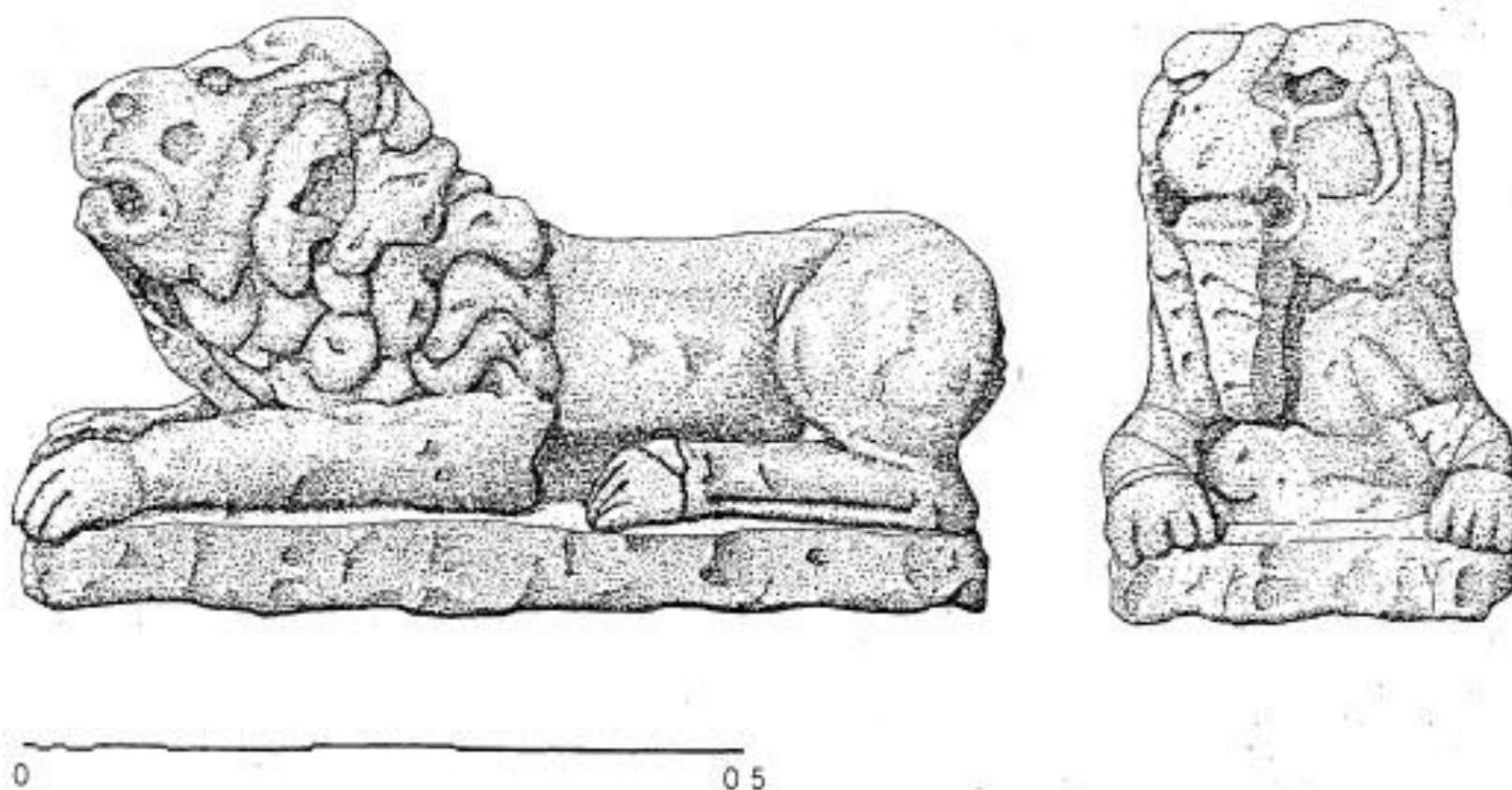
¹⁰ Зоран Симић, *Римски надгробни споменици откривени у Сингидунуму*, Археолошки преглед 28 (у штампи); Петар Петровић, *Римски камени споменици из Карана, Титово Ужице/Београд* 1986, 28, 29, 31, бр. 23 на сл. 25 (а не бр. 24 на сл. 26, како је означено на легенди).

¹¹ Велика Даутова-Рушевљанин, *Римска камена пластика у југословенском делу провинције доње Паноније*, Нови Сад 1983, стр. 41, 42, 67, таб. 5, 6 — ту симетрични парови лавова фланкирају главу из Палмире, жртвеник, уместо шишарке која је на београдској стели. Везани су за култ Кибеле и Сераписа и под непосредним су утицајем Оријента. Датовани су на почетак II века.

Сл. 19. Римски надгробни споменик у облику лава, ископан у припрати

Fig. 19. Monument funéraire romain en forme de lion, mis au jour dans le narthex

Сл. 20. а, б. Римски надгробни споменик у облику лава (цртеж Марка Брачића)

Fig. 20. a, b. Monument funéraire romain en forme de lion (dessins dus à Marko Bračić)

Средњовековне надгробне плоче

Три целе масивне камене плоче (сл. 21), све три без украса и без натписа, нађене су, једна у припрати, изнад гроба 3, и две у травеју олтарског простора, од којих једна јужно од северне гробнице, а друга као јужна страна ове гробнице, обе поремећене, у секундарном положају.

Плоча у припрати (сл. 22), инв. бр. 34, величине 230x75x30 cm, била је на дубини 0,73—1,03 m положена у правцу истокзапад, уз скретање источног краја плоче за 40 cm према северу. Лежала је изнад гроба бр. 3 са непоремећеним скелетом (сл. 23), који је на дубини од 1,2 m. На ужим странама плоча је благо заобљена, није полирана, површине су рапаве. Код левог рамена покојника постављен је камен да би подупирао плочу.

Плоча бр. 52, нађена је у северном делу травеја олтарског простора (вид. напред, стр. 172). Једна од две уже стране је заобљена, друга завршена на две воде, приближно под правим углом. Горња површина је глатка, уз ивице, плитка профилација као оквир.

Плоча бр. 62 чини јужну страну северне гробнице у травеју олтарског простора (вид. напред, стр. 172). Једна од две уже стране плоче је лако заобљена, друга завршена на две воде, али благо, тупоугло, а горња површина исполирана.

Само по облику плоча бр. 52 слична је усправној (да ли је заиста била усправна?) надгробној плочи деспота Стефана Лазаревића из 1427. године („горе сведена у шиљак”),¹² а плоча бр. 62 слична надгробној плочи бр. 40 из Славковице.¹³ Ове две каранске разликују се од њих по томе што су и без натписа и без украса.

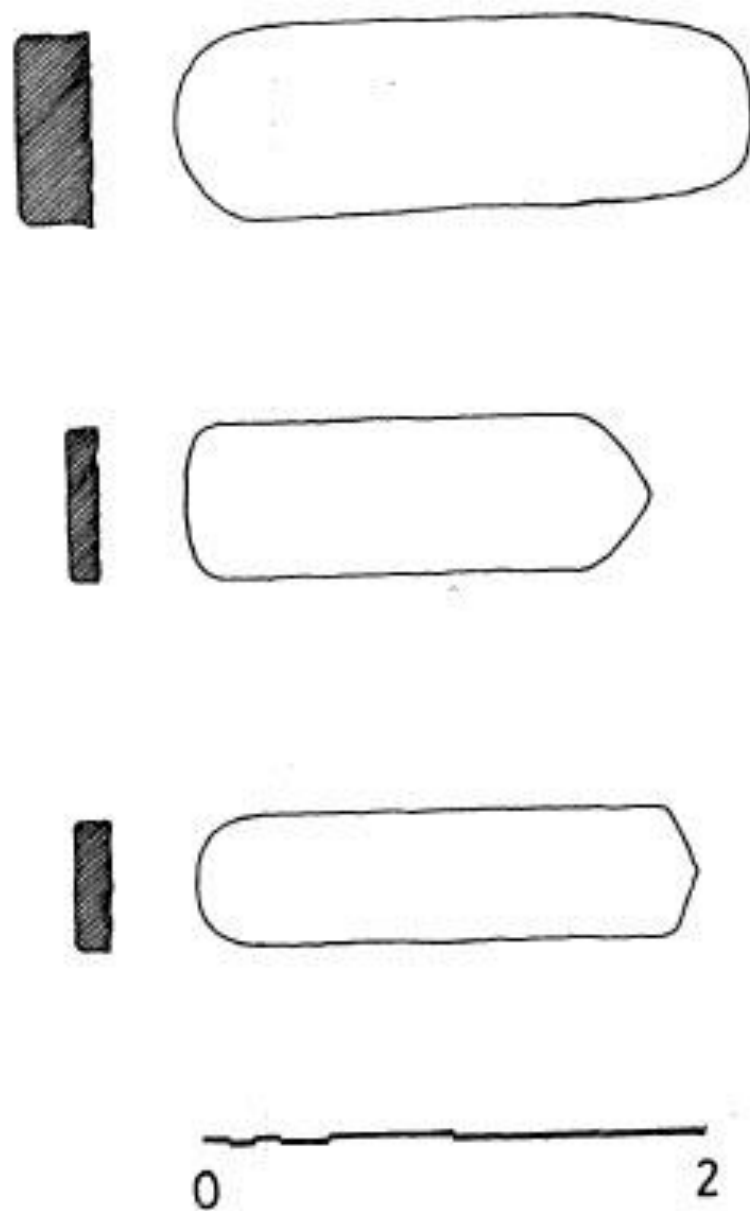
Мирјана Љубинковић је датовала надгробне споменике у облику масивне хоризонталне плоче и оне брижљивије и оне грубо обрађене, у раздобље од краја XIII или почетка XIV века, па током средњег и касног средњег века, у време турске окупације, и указала да су најрепрезентативнији примерци — они над гробовима епископа, архиепископа и патријарха — без натписа.¹⁴ Димитрије Мадас закључује да су плоче са украсом млађе од оних неукрашених.¹⁵

Ми бисмо за ове три плоче из Карана предложили датовање око средине XV века или мало касније.

¹² Гордана Томовић, *Морфологија ћириличких натписа на Балкану*, пос. изд. Историјског института, књ. 16, Београд 1974, 105, 106.

¹³ Димитрије Мадас, *Славковица. Средњовековна црква. Средњовековно гробље*, Крагујевац, 1984, плоча бр. 40, стр. 44, 48, 58.

¹⁴ Мирјана Љубинковић, *Некропоља цркве Св. Петра код Новог Пазара*, Зборник Народног музеја VI (Београд 1970), стр. 210. ¹⁵ Д. Мадас, *нав. дело*, 51.

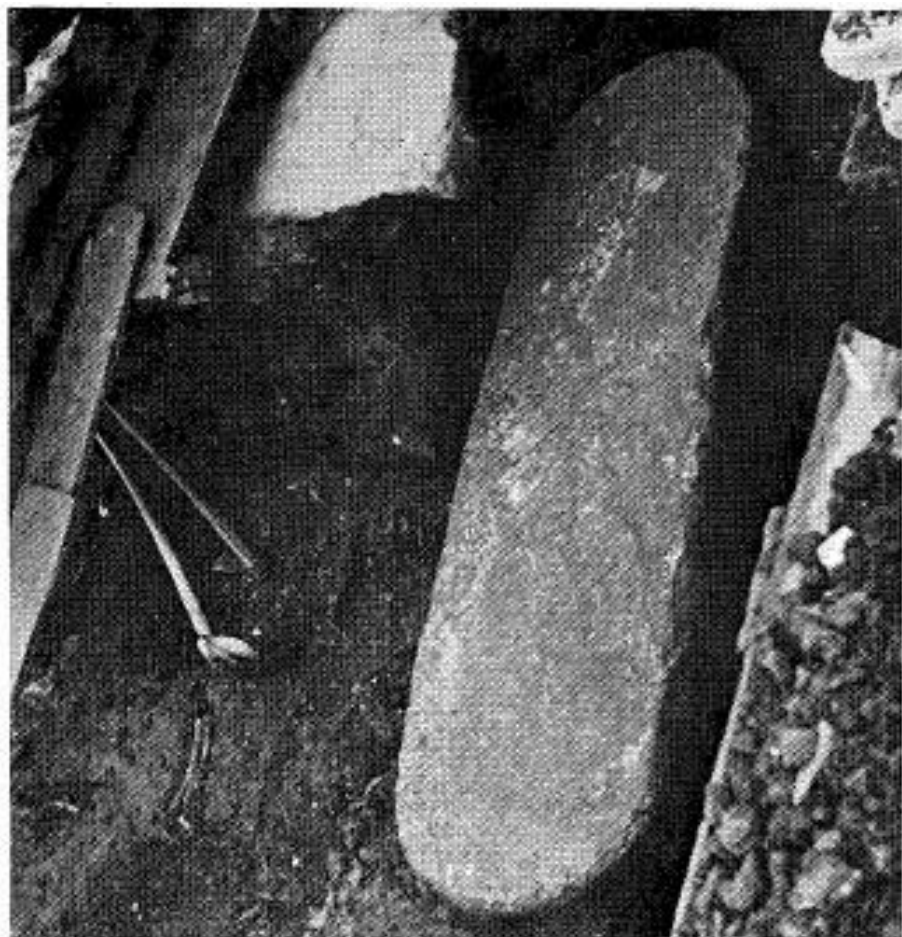

Сл. 21. Камене надгробне плоче бр. 34, 52 и 62
Fig. 21. Dalles funéraires en pierre n° 34, 52 et 62

* * *

Делови поломљених дасака и плоча шкриљца у великим количинама су налажени у слоју са растуреним гробовима (од 0,45 до 1,5 m дубине), што је упућивало на закључак да се овде сахрањивало и у дрвеном сандуку и у гробовима ограђеним плочама шкриљца (ако не чак и једно и друго заједно). Сем тога, испод већине непоремећених скелета налазила се даска, а око скелета остаци угљенисаних и трулих дасака, али и комади шкриљастих плоча. Понеки такав комад нашао се насатице пободен, и вероватно је остатак гробне конструкције, али ниједна цела гробна конструкција није сачувана. Уочили смо ипак да су покривне плоче ових гробова издужено елипсоидног облика, полусочивастог пресека¹⁶, ширине 40—50 cm, рапаве површине, без икаквог украса или знака.

¹⁶ Само по својој елипсоидној основи ове плоче подсећају на велике камене надгробне блокове из Кулина (Александар Бачкалов, *Кулине, остаци цркве и некрополе*, Гласник Косова XIII—XIV, Приштина 1984, 84, Т. II/5).

Сл. 22. Надгробна плоча бр. 34 у припрати током ископавања, *in situ*

Fig. 22. Dalle funéraire n° 34 dans le narthex au cours des fouilles archéologiques, *in situ*

Сл. 23. Гроб бр. 3 у припрати, испод надгробне плоче бр. 34

Fig. 23. Tombe n° 3 dans le narthex, au-dessous de la dalle funéraire n° 34

Грбови слични овим ископани су под руководством Радивоја Љубинковића код цркве Св. Петра у Бијелом Пољу 1956. године. Ову конструкцију има и извешан број грбoвa ископан на некрополи у Петровој цркви код Новог Пазара, за које руководиоц истраживања, Мирјана Љубинковић, каже да је то „типична мравиначка конструкција“ и да је средњовековна и касносредњовековна.¹⁷ Такве грбoвe у Славковици Димитрије Мадас је приписао првој половини XV века.¹⁸ На некрополи у Хардомиљу у Херцеговини, грбoвe сличне конструкције налазили су се испод стећака, а датовани су у раздобље од краја XIII до почетка XV века.¹⁹

За овај начин сахрањивања у Карану, као касносредњовековни, претпоставили бисмо време од XV века па надаље. Има се утисак да је у овим областима нарочито распрострањен у време турске окупације, а пренет је из западних крајева — Црне Горе, Херцеговине, источне Босне, Далмације, где се среће још од XIII века.²⁰

¹⁷ М. Љубинковић, *нав. дело*, 200, 205.

¹⁸ Д. Мадас, *нав. дело*, 95.

¹⁹ Вукосава Атанацковић-Салчић, *Археолошко истраживање средњовековне некрополе у Хардомиљу код Љубушког...*, Љубушки 1985, 183.

²⁰ Д. Мадас, *нав. дело*, 93.

Фрагменти свештеничких одежда нађени у олтарском простору (златоткани бродат опточен срмом, ширити, кићанке, лоптаста метална и коштана дугмета), као и фрагменти сасуда и других црквених предмета (чаша од кандила, коштани врх дрвеног копља за узимање честица за причест, ланчић кадионице са крилатом бистом, анђелом, као привезак) потврђују речи М. Љубинковић да су у олтарском простору искључиво сахрањивана свештена лица, црквени великодостојници.²¹

* * *

Четири грбнице у наосу као да су биле предвиђене само за жупана Брајана и његову жену и за њиховог сина (?) и његову жену, а не и за кћери, јер оне удајом постају чланови других породица.

Ова црквамаузолеј жупана Брајана и његове уже породице и својом архитектуром је усклађена са овом својом наменом. То је једнобродна грађевина са три травеја, над средњим травејом је кубе, апсида на истоку. Горњи део цркве, споља, крстообразно је решен. Милка Чанак-Медић је показала да три такве црквамаузолеја из XII века — Св. Петар у Бијелом Пољу, Св. Ђорђе у Будимљу и Св. Лука у Котору — настављају традицију ранохриш-

²¹ М. Љубинковић, *нав. дело*, 187.

ћанских маузолеја на Марусинцу у Солину и Печују у Мађарској, о којима је писао Е. Дигве, и Турбету у Босни, о коме је писао Д. Сергејевски.²²

Тако је црквамаузолеј жупана Брајана (и не само она) доказ да је и у првој половини XIV века одржан континуитет с овом ранохришћанском (у ствари касноантичком) традицијом која се огледа у архитектури маузолеја.

Мај 1990. године Београд

²² Milka Čanak-Medić, *Une variante des églises cruciformes à nef unique dans l'architecture médiévale serbe*, XVI Intern. Byzantinistenkongress, Akten II/4 (Wien 1981/1983) 501—510; E. Dyggve — R. Egger, *Die altchristliche Friedhof Marusinac, Forschungen in Salona III*, Wien 1935, 80 sqq; E. Dyggve, *Das Mausoleum. in Pécs (Ein christliches Heroon aus Pannonia Inferior)*, Pannonia, Pécs 1935, 62 sqq; D. Sergejevski, *Kasno antički mauzolej u Turbetu*, Glasnik Zemaljskog muzeja 6 (Sarajevo 1951) 135 i d.

Сл. 24. Црквамаузолеј жупана Брајана (поглед са запада) у току конзерваторских радова

Fig. 24. Églisemausolée du joupan Braian (vue de l'ouest) au cours des travaux de restauration

Bela crkva karanska (Église Blanche de Karan) — mausolée du joupan Braïan — Fouilles archéologiques de 1975 —

GORDANA CVETKOVIĆ-TOMAŠEVIĆ

La décoration peinte de l'église date de l'année 1342. Au cours des quatorze jours que durèrent les fouilles, presque tout l'intérieur de l'église a été exploré. Jusqu'à un mètre de profondeur audessous de la surface du sol, tout avait été fureté, les tombes avaient été dérangées, les os, les fragments des cercueils et des dalles funéraires étaient sens dessus dessous (fig. 4). Seuls, dans la couche la plus basse, à une profondeur de 1 m à 1 m 30, à ras de terre vierge, — cinq squelettes intacts (fig. 5). Les fondations, plus de deux fois plus larges que les murs de l'église, débordent sur l'intérieur de celle-ci dans une largeur variant entre 50 et 70 centimètres. Dans cette saillie avaient été creusés quatre caveaux, un à chaque extrémité des deux travées du naos; ces caveaux sont entourés de trois côtés de la masse des fondations et, du quatrième côté, d'un muret (Fig. 8). Dans le caveau creusé en bas de la composition de ktitor, sur le mur nord du naos, un squelette intact (fig. 9, 10); sur sa tête, une partie de la coiffure subsiste (fig. 11—13) et, à côté, le crâne et les os du défunt précédent, mis en tas. La coiffure est faite de tissu brodé de fil d'or — velours italien de la première moitié du XVe siècle. Les figures 14 et 15 représentent la coiffure présumée et celles qui portent les numéros 16 reproduisent les

modèles analogues de la fin du XVe siècle. Le défunt précédent, dont les os sont réunis en tas, aurait pu être le ktitor de l'église, le joupan Braïan, tandis que le squelette intact appartenait peut-être à son fils, à son petitfils ou à quelqu'un d'autre qui y fut enseveli dans la période comprise entre la fin du XIVe siècle et la fin du XVe.

Les tombes ne contiennent pas d'objets annexes. Trois dalles funéraires massives de pierre (fig. 21), dont deux avaient déjà été utilisées, datent également du XVe siècle. Le monument funéraire romain en forme de lion (fig. 19) appartient au type courant dans nos régions aux IIe et IIIe siècles; il dénote l'influence de l'Orient et pourrait être rattaché au culte de Cybèle et de Sérapis.

Ces quatre caveaux du naos semblent avoir été destinés, outre au ktitor lui-même et à son épouse, à son fils et à l'épouse de celui-ci, mais non à ses trois filles qui, mariées, étaient devenues membres d'autres familles.

L'architecture de cette églisemausolée de Karan est dans la tradition des églisemausolées du XIIe siècle, celles-ci continuant la tradition des églisemausolées des premiers temps du christianisme et celle de la basse antiquité, telle qu'elle était observée dans les Balkans.